

Till ett hundraårsminne

När den finske målaren Albert Edelfelt (1854-1905) ställde ut i Stockholm våren 1892 var han redan ett stort namn i Paris och S:t Petersburg. Utställningen blev också succé. Edelfelt erbjöd Nationalmuseum att köpa dess ena huvudnummer, *Kristus och Magdalena* (där mötet mellan frälsaren och synderskan placerats i en ljusskimrande finsk björkskog). Men muséet ville hellre ha det berömda porträttet av Pasteur, och när det visade sig omöjligt beställde man istället ett porträtt av "ett motsvarande svenskt geni": Viktor Rydberg.

I katalogen till sommarens stora jubileumsutställning på Valdemarsudde (*Albert Edelfelt*, Atlantis 2005) berättar Per Hedström om denna målning under rubriken "Ett misslyckat porträtt av en bortglömd författare?". Uppdraget blev nämligen en plåga för Edelfelt, som tyckte att Rydbergs utseende var mer grosshandlarlikt än genialiskt. Inte heller hans diktning gav några ingångar, den var inte tillräckligt "pittoresk". Kanske saknade Edelfelt det konkreta och sinnliga, något påtagligt som Pasteurs provrör, något som kunde skildras inom ramarna för den franska realism han utbildats i. Målningen blev hans "största misslyckande", och istället för att hänga bland den nordiska konstens mästerverk är den sedan länge förvisad till Gripsholm. En kurva som Hedström finner speglad i Rydbergs. Från hans "väldiga berömmelse" när porträttet målades till den glömska som drabbat hans verk idag.

Ändå blev inte mötet mellan målaren och hans modell utan frukt. Under nittioalet försöker Edelfelt anpassa sig till nya strömningar, realismen har blivit omodern, preraphaeliter och symbolister regerar. Vilket leder till att han närmar sig Rydbergs konstsyn. När han 1898 prövar att måla i preraphael-

itisk stil blir det också till ett motiv ur Rydbergs andra diktsamling: *Jungfru Maria i Rosengård*.

Rydberg, å sin sida, skriver en inkännande essä om Kristus och Magdalena som publiceras till julen 1892 i Bonniers årliga kalender *Svea*. Två år senare återkommer han till Edelfelt på samma plats, nu med anledning av hans altartavla för trefaldighetskyrkan i Vasa. Vi har tagit med denna ganska okända text här, som vårt senkomna bidrag till årets Edelfeltsjubileum, och för att den är ett så bra prov på den sene Rydbergs stilkonst. Avklarnad är bara förnamnet... I Magdalenaessän är det skuld och ånger som står för grundtonen; i *Herdarna tillbedja* däremot fåfänglighetskänsla. Till en början handlar det om maktens och rikedomens fåfänglighet; men slutligen ställs skärpan in på konstnärsäran. Igår beundrad och hyllad – men nu! Vanitas vanitatum. De enda verk – så tolkar jag honom – som har en chans att överleva är de där konstnären lyckats "glömma sitt kunniga, klassiska jag och varda till ett med sitt ämne". Vilka? Var och en får fylla i sitt eget förslag.

TORE LUND

VIKTOR RYDBERG

Herdarna tillbedja

Med anledning av en altartavla nyligen fullbordad av Edelfelt, ej om detta konstverk, har jag att skriva de rader, som följa. Ty originalet har jag icke sett med lekamliga ögon, endast med fantasiens, därvid understödd av fotokromolitografi.

Redan för två år sedan hörde jag Edelfelt tala om den uppgift han åtog sig, när han lovade utföra detta arbete, och jag såg i min inbillning dess Jesusbarn och heliga jungfrun, dess änglar och herdor, medan de ännu voro endast fantasibilder inom honom själv. Sådillvida är min bekantskap med hans nya skapelse så ursprunglig som möjligt.

En gång förut har Edelfelt skildrat människans son, då vandrande, mogen för sitt kall, under höstgula björkar utmed stranden av någon bland Suomis sjöar. Konstnären hade liksom folkvisan rättighet att se honom där; ty människans son tillhör lika mycket varje annat land, som han tillhör Palestina, lika mycket detta och nästa århundrade, som det, då Cesar Augustus bar Roms spira, och liksom han föddes i Betlehem för att varda folkfrälsare, födes han och växer upp och stärkes i anden inom varje folk, som under hotad tillvaro håller fast vid tron på sin historiska bestämelse och därmed på sin oavytterliga rätt och plikt att leva. Jag anade fördenskull, att Edelfelt icke skulle anse sin uppgift riktigt löst, om ej verket, en gång fullbordat, talade till Finlands män och kvinnor med de ord, som ljödo i natten till herdarna vid Betlehem: "Varen icke förfärade! Eder är född en frälsare."

Två flockar berättas hava tillbett inför barnet i Betlehem. Den ena bestod av herdar, som kommo tomhänta, den andra av konungar med lysande följe och rika gåvor. Konsten har firat båda dessa uppträden. Oftast det senare av de två. Från Gentile da Fabrianos tid intill vår är det en ståtlig rad av världskände mästare, Italiens, Nederländernas, Tysklands, Spaniens ypperste, som låtit oss se de helige tre konungar på tåg till Betlehem eller knäböjande inför Jesusgossen. Hyllningsgården är ståtlig. På vägar, som slingra över berg och dalar in genom torn- och tinnprydda städer och ut igen, färdas de tre majestäterna, följda av storvärdighetsmän, hovfolk, livgarde och tjänare med de höge herrarnas favoritapor, jakthundar, jaktfalkar och jaktleoparder. Solen och Betlehems stjärna i tävlan belysa ädelstensgnistrande kronor och tiarer, fladdrande fjäderbuskar och fanor, skinande svärd och lansar, granna schabraker på piafferande hästar. Knappt har tåget anlänt till huset, varöver stjärnan stannat, förrän man i bakgrunden av tavlan kan få se en fjärde konungs, en oheligs, bödlar rycka de spädaste betlehemitena ur deras mödrars armar och slakta dem.

Men därinne, där Jesusbarnet vilar på sin hulda moders knän, råder ännu en liten stunds trygghet, och där knäböja de helige tre konungar i guldstickade galakläder, i purpur och hermeliner. Där frasa siden och guld och silverbrokader, och det himmelska skenet kring den rena ungmön och hennes son bryter sig i juvelsmyckade vaser, skrin och skålar av solmetall, i vilka österns herrar framrätta guld, rökelse och myrra.

Det är en prakt som bländar och försvinner, en raket som sprakar upp, slocknar och lämnar ingenting skönjbart efter sig i den hyllades öden.

Timmermanssonen växer upp i sitt fattiga hem, lämnad i armod att vårdas och ledsagas till sin bestämmelse av andra makter än konungarna Baltasar, Kaspar och Melkior. Dessa

ha kommit för en gång och ha gått för alltid med sin grannlåt, sina kamerarier, seneschaller, munskänkar och marskalkar, sina hovnarrer och hovdvärgar, sina knektar, hästar, hundar, falkar, apinnor.

Varifrån ha de egentligen kommit? Deras oskyldiga upphov är Matt. 2:1,2: "När Jesus var född i Betlehem i Judaland i konung Herodes' dagar, se då kommo magier öster ifrån till Jerusalem och sade: Var är den nyfödde judarnes konung, ty vi hava sett hans stjärna i östern och hava kommit att tillbedja honom." Och Matt. 2:9-11: "Se stjärnan, som de sett i östern, gick framför dem, till dess hon kom och vart stående över det ställe där barnet var. Och när de sågo stjärnan, vordo de mycket glade och gingo in i huset och sågo barnet med Maria, dess moder, och föllo ned och tillbådo det och öppnade sina skatteskrin och framräckte åt det skänker: guld, rökelse och myrra." Ordet *magier* betyder den då i Persien rådande Zoroasterreligionens präster, ryktbara för kunskaper i astrologi och medicin. Samma ord har stundom använts för kringresande astrologer och läkare, antingen de voro persiske präster eller icke. Men det är alla skäl att antaga, att här menas Zoroasterpräster och avses en hyllning, som zoroastrismen ägnar kristendomen i dess vagga.

Ett evangelium om Jesu barndom tror sig veta mer än det Matteus förtäljer om vad som tilldrog sig, då Zoroasterprästerna hyllade Jesusbarnet. Det förtäljer, att Maria till gengåva skänkte dem en av den lilles lindor, och att lindan efter deras hemkomst, lagd på ett altar i den heliga elden, visade sig oförbrännelig som asbest. Och däröver fröjdade sig prästerna och landets furstliga herrar med dem.

Magierna är vår svenska bibelöversättningars "vise män". Matteus säger oss icke, huru många de voro. Varifrån har då deras tretal kommit? Det var tre slags skänker, guld,

rökelse och myrra, som framburos. Fördenskull tre givare. Sådan är legendens, någon gång även kyrkans logik.

Och eftersom de voro tre, måtte de ha varit märkesmän för de tre världsdelarna Asien, Afrika och Europa, som ju alla ha att hylla jungfru Marias son.

Negrerna äro de äkta afrikanerna. Fördenskull måste en av de tre varit neger. Från denna slutsats härstammar det mörka ullhuvudet bland tre tillbedjande på Dürers målning och därifrån morianen, som med guldpaperskrona uppträder bland våra stjärngossar annandagjul eller trettiondedagen.

Men huru ha de vise männen, Zoroasterpräster, förvandlats till konungar? Man läser i psaltaren 72:10: "De konungar vid havet och på öarna skola bära fram skänker: de konungar av Seba och rika Arabien skola tillföra gåvor." Med all den säkerhet, varav typisk tolkning är mäktig, fann man av detta ställe och av två verser hos Esaias, att de vise männen voro konungar. Den katolska kyrkan har gillat dessa slutsatser och firar "de tre helige konungars fest".

Slutligen har man till och med kunnat ge dem namn. De heta Kaspar, Melkior och Baltasar. Ju större avståndet från personer och händelser är i tiden, så mycket tydligare ses och höras de av legenden. Legendan är långsynt och behöver icke som den mullvadögda historien gräva sig genom jordlager och arkiver in i det förflutna.

Men herdarna, som i den heliga natten förnummo änglahymnen och sågo omkring sig i skenet av Herrans härlighet de jublande empyreiska sångarna, med dem ha sagan och den bildande konsten sysslat på långt när icke så mycket som med de helige tre konungar. Så mycket mer ha teologerna sysslat med den himmelska sång, som börjar: "Ära vare Gud i höjden!" De tvista - och skola alltid göra det - om dess ordalydelse och tydning.

När jag var barn, hade jag barnsliga tankar och frågade mig då, om hymnen i sitt "frid på jorden" endast innebar en from önskan, värdig rena och fromma änglaläppar, eller om den innebar ett löfte, en profetia. Var det en profetia, kunde jag med Jakob Ekelunds allmänna och svenska historien i hand ej finna annat än att förutsägelsen tills vidare icke gått i fullbordan. Men jag föreställde mig också, att det för mitt släkte varit under de välvande seklen till tröst och gagn att äga profetians uppfyllelse som en förhoppning, och den tanken hyser jag ännu. För övrigt är ju - enligt den latinska texten, enligt träsnitt och målningar, som även Edelfelt följer - friden på jorden icke lovad åt andra än "åt människor med god vilja"; och jag kunde den tiden så mycket mer antaga, att löftet med avseende på dem gått i fullbordan, som jag kände en fattig gammal gumma, en fin vacker gumma för övrigt, om vars godhet i viljan jag icke kunde tvivla och hos vilken friden lyste i anlete, blick och gärningar. Sedan föreställde jag mig att även Franciskus av Assisi var ett intyg om löftets eller förutsägelsens sanning. Och om historien ej har många exempel därpå att förete, kommer det sig måhända därav, att hon måste ägna sina blad åt de bullrande mer än åt de tyste. Men konsten har flera gestalter att uppvisa som vunnit frid - som fantasien måste tro ha vunnit den, och till dem höra herdarna, som på Edelfelts altartavla knäböja inför den ljuva kvinna, som är hans Maria, och inför det av mildaste ljus omstrålade barn, som på de knäböjande fäster en blick, en oförgätlig. Ty bakom den nyföddes omedvetenhet skönjes i denna blick en sagoartad övermänsklig medvetenhet, och på den lilla förtjusande munnen svävar något, som vill lalla: Jag ser er, jag glömmer er ej. Det är hjärterörande gestalter, dessa herdar. De äro först och främst och innerst män, som arbeta och slita, vaka och försaka under Finlands himmel.

Och dessa änglar med Betlehems stjärna över sina huvuden och fixstjärnorna under sina vingar, de äro visserligen fränder till Domenico Ghirlandajos änglar; men även de och Maria med dem tillhöra Finland närmast. För alla folk, men för Finlands särskilt, sia de om och besjunga den dag, då Guds ära skall från höjden stråla över frid på jorden för varje folk med en god vilja - med en seg vilja för det rätta och pliktenliga och med en öm tillika, sådan den finska viljan historiskt uppenbarat sig.

Slumpen fogade så, att den avbildning jag har av Edelfelts tavla kom mig tillhanda samtidigt med en avbildning av Rafael Mengs' "Herdarna tillbedja". Mengs var på sin tid beundrad som Rafael Santis jämlike. Sjuttonhundratalets färg- och formkunnigaste mästare var han väl också. Men nu! Allmän stenkastning på honom. Det gör mig ont att se en märklig man så misshandlad, att höra ett senare släkte så fullständigt utdöma ett föregående släktes smak. *Vanitas vanitatum vanitas*. Men jag kände vid detta sammanträffande glädje däröver, att Edelfelt förmått vad Mengs ej förmådde: glömma sitt kunniga, klassiskt bildade jag och varda till ett med sitt ämne. Edelfelt har låtit oss se, att den äkta andakten någon gång åter gör ett besök hos konsten.